

Bagarmossen

Innehåll

	Förord	1
	Historia och kuriosas	3
	<i>Från vikingatid till medeltid</i> □ <i>Säteribildningarnas tid på 1600-talet</i> □ <i>Krig och krogliv på 1700-talet</i> □ <i>Bagare och bryggare på 1800-talet</i> □ <i>Bagarmossen börjar bebyggas</i> □ <i>Gatu- och kvartersnamn i Bagarmossen</i>	
	Storstockholms utbredning och stadsplaneidealens utveckling under 1900-talet	13
	<i>Vändpunkten vid sekelskiftet</i> □ <i>Trädgårdsstäder och småstugor</i> □ <i>Bostadsbrist och bostadspolitik</i> □ <i>Efterkrigstiden</i> □ <i>Miljonprogrammet</i> □ <i>Åter mot sekelskiftet</i>	
	Bagarmossens planering och bebyggande	23
	<i>En intressant stadsdel med kontinuerlig förnyelse</i> □ <i>Bagarmossen och Folkhemmet</i> □ <i>Bagarmossen och Miljonprogrammet</i> □ <i>Bagarmossen och 1980-talets förtätningar</i>	
	Bagarmossen idag	44
	<i>Centrum och service</i> □ <i>Fritids- och föreningsliv</i> □ <i>Skolor</i> □ <i>Arbete</i>	
	Att bo i Bagarmossen	45
	<i>Ett trivsamt område</i> □ <i>Monica och Norman</i> □ <i>Hyllning till Bagarmossen</i>	
	Siffror och fakta	51
	<i>Bagarmossen</i> □ <i>Stockholmshem i Bagarmossen</i>	
	Stockholmshem	53
	Litteratur	

Skriften är framtagen av BOOM-gruppen,
KTH Arkitektur, på uppdrag av AB Stockholmshem
Text: Klas Schönning
Foto: Nino Monastra
Grafisk form: Gyllene Snitter
Tryck: Berlings, Arlov 1997

Förord

I samband med att Stockholm blir Europas kulturhuvudstad 1998 har vi för avsikt att i en serie skrifter berätta om hur några av våra bostadsområden vuxit fram och beskriva deras historiska bakgrund.

Tidsresan ger dig en spännande tillbakablick och är ett försök att skildra Stockholm ur andra perspektiv än gängse.

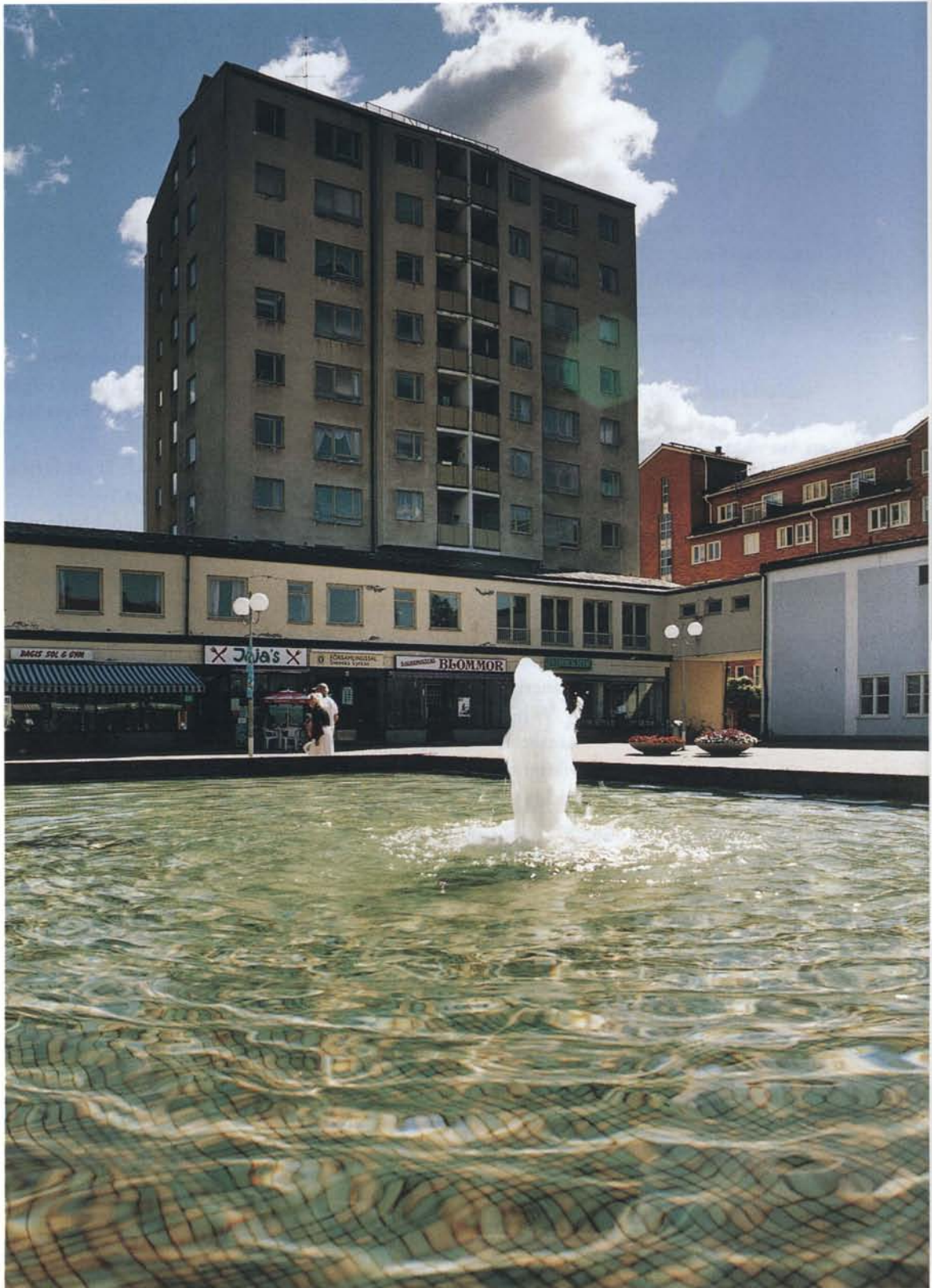
Skriften är också vårt försök att ge dig en ökad känsla och kunskap om det område du bor i. Materialet är framtaget av en forskargrupp på Tekniska Högskolan och spänner över bostadspolitik och kuriosas. Den beskriver stadsplaneringen och arkitekturen under 1900-talet för att landa i det sena 80-talets förtätningar. Här berättas om vilka ideal och tankar som låg bakom planeringen av stadsdelen.

Vi hoppas att skriften skall få dig att göra nya upptäckter och kanske se ditt område med nya ögon. Samtidigt belyser den hur viktigt det är att vi tillsammans fortsätter att vårda och vidareutveckla våra områden för kommande generationer.

Stockholm i april 1997

BENGT FOGELSTRÖM
VD AB Stockholmshem

Historia och kuriosa

Detalj av tegelfasad vid Svartågatan.

Från vikingatid till medeltid

Den plats där Bagarmossen ligger utgjordes till långt fram i vår tid av en nästan helt obebyggd mosse. Fornborgen och stensättningarna på höjden mot Flatensjön vittnar om att omgivningarna ändå var bebodda av vikingar redan under järnåldern.

Med Stockholms mer definitiva etablering på 1200-talet förstärktes dess betydelse som handelsplats, men även dess beroende av omlandet för försörjning av livsmedel och andra förnödenheter. Markinnehav runt staden blev därmed ett allt viktigare medel för ekonomisk och politisk makt. Ägande av mark bestod då främst i rättigheter och skyldigheter, att bruka jorden respektive att betala skatt. Så kallad skattejord gav intäkter till Kronan medan frälse- och kyrkojord gav avkastning till världsliga respektive andliga stormän. Att dela ut mark, förlänningar, till betydelsefulla personer blev med tiden ett allt vanligare sätt för kungen att betala eller belöna för insatser exempelvis i krig.

Bagarmossens centrum från 50-talet med nyupprustad Vår teater th och bakom denna det nya centrumhuset från 80-talet.

Byarna kring Stockholm var vid den här tiden i regel mycket små. Till skillnad från de större bondbyar som fanns i södra Sverige bestod de oftast bara av några få torp och hemman. I närbelägna Skarpa by lär det på 1200-talet ha funnits tre hemman och ett torp. Det äldsta skriftliga belägget för en bosättning är ett pergamentsbrev utfärdat av Uppsala domkapitel den 5 augusti 1432. I brevet, som rör ett markbyte mellan ärkebiskop Olaff och en godsägare Hans Kröpelin, omnämns Skarpa som ett torp lydande under storgården Årsta.

Säteribildningarnas tid på 1600-talet

Redan under slutet av 1500-talet inleddes en lång period av köp, byten, arv, sammanslagningar och uppdelningar av gårdar och jordar. Vid mitten av 1600-talet fanns det sålunda omkring 350 gods runt Stockholm. Dessa hade bildats på jord som avskiljts från Kronan eller var anlagda på gamla frälsemarker. Förutsatt att gårdarna bebyggdes med ståndsmässiga bostadshus kunde de erhålla så kallade säterirättigheter, vilket innebar fullständig skattefrihet gentemot Kronan. Detta gällde förutom för själva säteriet även för tillhörande gårdar och torp i dess omgivning. Rika adelsfamiljer kunde bilda ett flertal sådana större säterier medan de själva egentligen bodde kvar inne i Stockholm. Torpen som låg på markerna uppläts till småbönder mot betalning i form av dagsverken på godset.

Torpen och marken i Skarpa by kom efter olika turer att tillhöra storgodset Tyresö och ätten Oxenstierna. Grevinnan Maria Sophia De la Gardie, sonhustru till riksdroten Gabriel Gustafsson Oxenstierna, lät som nybliven änka år 1661 uppföra en herrgård som fick egna säterirättigheter. På platsen för bygget låg dessförinnan det gamla torpet Vevestad. Ungefär samtidigt som säteriet uppfördes ändrades det i dess nya sammanhang kanske lite torftiga namnet till det mer välklingande Skarpnäck. Sådana namnbyten för att ge trevligare associationer var vanliga på den tiden, liksom idag då ett antal Stockholmsförorter fått nya namn. I Skarpnäcks gårds ägor ingick även det nuvarande Bagarmossen, vars historia därmed är nära sammanflätad med gårdens. Grevinnan De la Gardie och hennes döttrar kom emellertid att använda herrgården främst som rastplats på vägen från Stockholm ut till Tyresö slott.

När Karl XI kom till makten var statskassan tom. År 1680 togs därför beslutet om den så kallade *stora reduktionen*, det vill säga indragningar, uppstyckningar och utförsäljningar av grev-

Grevinnan Maria Sophia De la Gardie (1627–94). Foto: Statens konstmuseer.

Skarpnäcks första bensinmack vid Gamla Tyresövägen där Pungpinans krog låg på 1700-talet. Foto: Oscar Bladh 1935, SSM.

och friherreskap liksom av större gods och markegendomar som adeln tidigare förlänats av Kronan. Även Tyresö gods styckades därvid upp och Skarpnäcks säteri fick nya ägare.

Krig och krogliv på 1700-talet

På en karta från år 1716 över Södertörn är Pungpinans krog, tidigare kallad Skarpnäcks krogen, markerad. Den låg på platsen vid Gamla Tyresövägen där långt senare Skarpnäcks första bensinmack byggdes.

I början av 1700-talet ägde en märklig vigsel rum på krogen då en komminister sammanvigde en kollega med dennes kusin utan tillstånd. Efter rättegång blev båda prästerna avstängda från sina tjänster.

År 1719 hade översten Rutger Fuchs sitt högkvarter i krogen. En rysk flotta, som efter Karl XII's misslyckade krig och död plundrade och brände på den svenska ostkusten, trängde upp mot Stockholm via sundet vid Baggensstället. Försvaret var tunt och läget ansågs nära förlorat då Fuchs tillsammans med Baltzar von Dalheim ledde två bataljoner ur Södermanlands regemente i en ilmarsch över Skarpnäcks ägor till undsättning, varvid det ryska anfallet slogs tillbaka. Fuchs blev såväl friherre som generalmajor med tiden. Dalheim, liksom det tiotal tremänningsoldater som uppehållit fienden tills undsättningen kom, glömdes däremot bort.

Under 1700-talet som präglades av långa perioder av missväxt, epidemier och hungersnöd, vandrade torpen och markerna mellan många olika innehavare. Skarpnäcks säteri hamnade i släkten von Schantz' ägo, under vars tid en ny huvudbyggnad uppfördes. Familjen hade nära umgänge med von Schnells på Årsta gård. Där bodde Märta Helena Reenstierna von Schnell och förde sin sedermera berömda dagbok mellan åren 1793 och 1841. Den 11 februari 1799 skriver hon om en med tiden mycket omtalad hästslakt på Skarpnäck. En i övrigt frisk häst hade brutit ett ben och skulle slaktas. Man såg det som ett bra tillfälle att ordna med en fest och, genom att föregå med gott exempel, propagera och visa för torpare och andra att hästkött var tjänligt som föda. Bakgrunden var den svåra hungersnöd som rådde samtidigt som det i Sverige, till skillnad från på kontinenten, rådde stor motvilja mot att äta hästkött. Möjligen hade motviljan sitt ursprung i gamla hedniska föreställningar om hästen, som enligt de fornordiska sagorna endast var till för gudarna. En snickare vid namn Lars Tybeck tjänstgjorde som slaktare och fick sedermera Kungliga Patriotiska Sällskapets guldmedalj för sin insats.

Mot slutet av seklet började man att dika ut Pungpina mosse.

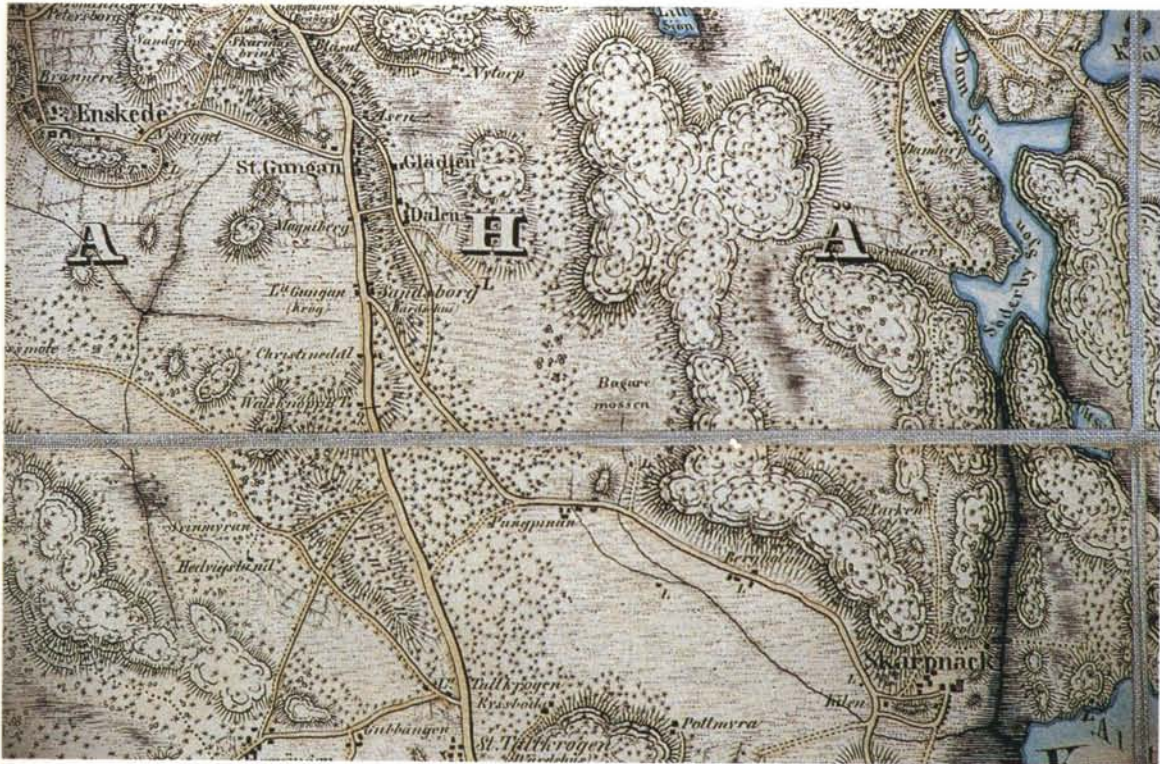
Motiv från Skarpnäck. Oljemålning av Pauline Åkerlund 1894. Foto: Lennart af Petersens, SSM.

Arbetet bekostades av kvarn- och stamparrendatorer i Nacka som ville få bättre vattengång. Kvarnarna arrenderades av bagare i Stockholm vilket kanske var skälet till att mossen började kallas *Bagarmossen*. Utdikningen föranledde bråk med innehavaren av Lill-Sickla, som ansåg att det var hans vatten man tog.

Bagare och bryggare på 1800-talet

I mars år 1803 förövades på Pungpinans krog ett bestialiskt mord. Krögerskan, hennes två barn och en piga slogs ihjäl av en rånare som på så sätt lyckades komma över en obetydlig summa pengar. Han greps dock snart därefter och avrättades på Skanstulls galgbacke. Även detta åsågs och noterades av Årstafrun i sin dagbok. Krogen brändes i samma veva ned, men det intilliggande torpet står kvar än idag och används som föreningslokal av Unga Örnar.

Långt fram på 1800-talet fortsatte Skarpnäcks gård att vandra mellan en lång rad olika innehavare. En av dessa hette Ferdinand Flygarsson, som lär ha haft en rättare vid namnet Plahn! De framåtblickande namnen förhindrade dock inte att gården missköttes och gick i konkurs. Markerna sköttes av torpare som

Detalj ur Carl Oscar Funcks topografiska karta från 1846 över Stockholm med omnejd. Foto Krigsarkivet.

Mossstugan. Foto SSM.

hade sina boställen runt om på säteriets ägor. Det var allmänt dåliga tider, koleran härjade svårt och skördade många offer.

På en topografisk karta från 1846 över Stockholm med omnejd markeras en större sankäng med namnet Bagare mossen. Invid ängens södra del finns en lada markerad. I skrifter från sena 1800-talet liksom på tidiga 1900-talskartor finns även Moss-stugan omnämnd och markerad, dock inte på exakt samma plats som 1846 års lada. Den senare Moss-stugan låg mitt på mossen, ungefär där idag gångtunneln passerar under vägen vid Emågatan 76. Från Gamla Tyresövägen ledde en väg som kallades Bagarmossvägen upp mot mossen. Namnet på vägen är antagligen av äldre datum än dagens namn på själva området. Vägens namn ändrades senare till Pungpinevägen.

Enligt berättelser lär det ha bott en bagare i Moss-stugan. Denne bakade bröd på eget mjöl från den mark han arrenderade. Brödet brukade han ta in till Gamla Stan för att sälja på Kornhamnstorg. Efter honom skulle Bagarmossen ha fått sitt namn. Det vill säga om det nu inte som andra hävdar kommer av en bagare som en tid innehade Skarpnäcks gård och lät uppodla mossen eller efter de tidigare nämnda kvarnarrenderande stockholmsbagarna.

Förutom Pungpinan och Moss-stugan fanns det ett antal torp i omgivningarna vars namn fortfarande lever kvar. Bergholm, Brotorp, Kilen, Kärrtorp och Parken; flera av dem revs inte förr-

Parken. Foto SSM.

än på 1950-talet. Parken, som omnämndes redan 1839 som skogshuggartorp, användes exempelvis som byggförråd när radhusen vid Ljusnevägen byggdes 1954–55.

Det var ett säteri i påbörjat förfall som Friedrich Rudolph Neumüller köpte på offentlig auktion år 1862 för den då fantastiska summan av 175.000 kronor. Neumüller som ursprungligen var sockerbruksarbetare kom invandrande till Sverige från Tyskland år 1845 med i princip två tomma händer. I Stockholm gjorde han sig snabbt känd och förmögen som framgångsrik bryggare. Bland annat grundlade han det som senare blev S:t Eriks bryggeri.

I Skarpnäcksköpet ingick de stora ägorna liksom tillhörande torp. Senare köpte han även in Nacka gård med såg och kvarnar. Det var samma år, 1862, som lagen om kommunalt självstyre fastställdes, grunden för den kommunala demokratin. Adeln och prästerna avsåg sig då de sista företrädesrättigheterna framför det övriga folket. Men statarsystemet med mer eller mindre livegna jordbruksarbetare blomstrade, och med sådana som arbetskraft och tysk grundlighet lyckades han förvandla gården till ett rationellt mönsterjordbruk.

Skarpnäcks gård så som den såg ut under bryggarkungen Neumüllers tid. Foto: Bertil Norberg 1932, SSM.

Linje 8 Slussen-Skarpnäck. Skarpnäcks hållplats 1949. Foto: SSM.

Som ivrig beundrare av Kung Karl XV ställde Neumüller viligt sina ägor till dennes förfogande för militära övningar och parader till minne av ilmarschen över fältet 150 år tidigare. För detta och sina goda relationer till kungen belönades han med Wasaorden.

Stockholms Dagblad 30 mars 1904. Foto: SSM.

Stockholms utvidgning och Enskedeköpet.

Vid stadsfullmäktiges sammanträde i dag föreligger till afgörande den viktiga frågan om inköp af Enskede. Drätsel-nämndens första afdelning motiverar sitt förslag helt kort och beredningsutskottet tillstyrker än kortare. Man må hoppas att detta beror på en riktig uppskattning af hrr stadsfullmäktiges intresse för saken, enär det ur många synpunkter vore olyckligt, om förslaget ej blefve antaget. Första afdelningens hufvudsakliga motivering anse vi värd att anföra; den lyder som följer:

"Det har under de senare åren allt mera blifvit tvifvel, att stadens nuvarande områ-

Bagarmossen börjar bebyggas

Neumüllers efterlevande sålde våren 1922 efter flera års förhandlingar egendomarna, som då mest bestod av skulder, till Stockholm stad. Detta var inte en för Skarpnäck unik utveckling. Mot 1800-talets slut hade det blivit allt vanligare att godsägarna kring Stockholm gjorde sig av med torp och mindre gårdar i samband med att jordbruksdriften rationaliserades. Från och med sekelskiftet började många även att stycka upp sina odlingsmarker för försäljning. Samtidigt hade Stockholm stad börjat förvärva mark i ytterområdena för framtida utbyggnader. När Skarpnäcksköpet skulle drivas igenom hade en reaktion inträtt mot den expansiva markpolitiken med politiska strider som följd, och det var enbart med några få rösters marginal i stadsfullmäktige som köpet fullföljdes.

Redan år 1909 inleddes spårvagnstrafik från innerstaden ut till dåvarande Södra begravningsplatsen. Premiärturen gick av sta-

Flera av gatorna i Bagarmossen har fått sina namn efter svenska åar och vattendrag.

Gatu- och kvartersnamn i Bagarmossen

De flesta platserna och gatorna tillkom när stadsdelen började bebyggas på 1950-talet. Nästan alla fick namn efter svenska vattendrag.

Lagaplan, efter Lagan som går från det småländska höglandet och ner till Laholmsbukten. *Emågatan*, efter Emån som även den rinner upp på Småländska höglandet för att mynna i Kalmar-sund nära Påskallavik. Emån är ett av landets artrikaste vatten-system med mer än 30 fiskarter och bl a flodpärlmussla.

Lillåvågen, *Svartågatan* och *Djupågatan* efter åar med motsvarande namn, vilka är allmänt vanliga och ofta förekommande ånamn. *Byälvsåvågen* har sitt namn efter Byälven som kommer från Norge och rinner ut i Väneren.

Kvarteren i sin tur har fått namn efter i första hand gamla svenska ämbetsmannatitlar. Många av dessa har sedan länge försvunnit, såväl till namn som till innebörd.

Parmmätare var till exempel de som ansvarade för uppmätningen av det hö som togs in till staden för försäljning. Parm var den måttlåda i vilken höet mättes och motsvarade 17,7 m³.

Proberare har sitt ursprung i bergshantering. De var personer som av Bergskollegiet hade förordnats att tjänstgöra vid Kollegiet eller vid någon gruva eller smältverk för att undersöka eller bestämma halten av olika beståndsdelar i fossiler, malmer och mineral. De motsvaras idag av tjänstemän vid Statens Provvningsanstalt som granskar, undersöker och godkänner halten av ädelmetaller i metallföremål och metallsmältor.

Roteman har sitt ursprung i det gamla indelningssystemet av landet i rotar. Dessa kunde utgöras av en samling gårdar eller markägare som gemensamt hade ålagts ansvaret för vissa uppgifter. Det kunde exempelvis gälla underhåll till krigsmakten, fattigvården, brandskyddet eller post- och skolgången.

Kanslist var i äldre tider en ämbetsman vid statens eller kyrkans kansli som handhade skrivelser, kopiering av skrifter, arkivering etc.

Registrator var även det någon som skötte skrivelser som gått ut från eller kommit intill något ämbetsverk.

Stadsfogde var titeln på en utmättningsman i stad med magistrat, d v s med statlig förvaltningsmyndighet. Så sent som 1964 överfördes stadsfogdens uppgifter till kronofogdemyndigheten.

Kvarteren vid Byälvsåvågen som tillkom på 1960-talet har alla fått namn efter olika ministerposter: *Utrikes-*, *Inrikes-*, *Finans-*, *Försvars-*, *Handels-*, *Jordbruks-* och *Socialministern*, samt *Statssekreteraren*.

